

УДК 811.161.2'373:159.942

Коваль Я. О.

Хмельницький національний університет

ЗООЛЕКСЕМИ У СТРУКТУРІ ПРИКЛАДКОВИХ КОНСТРУКЦІЙ У ПОЕТИЧНИХ ФОЛЬКЛОРНИХ ТЕКСТАХ

Зоологічна лексика неодноразово була предметом уваги українських лінгвістів. Цієї проблеми торкалися Л. А. Булаховський, В. В. Жайворонок, Ю. О. Карпенко, А. П. Критенко, В. В. Німчук, які вивчали походження, лексичні значення, а також фонетичні, семантичні, словотвірні зміни таких слів. А. І. Богуцька аналізувала функціональні особливості фаунолексем у складі фразеологічних одиниць [2]. З. С. Василько досліджувала процеси становлення символізованого значення слова на прикладі фаунолексем, що функціонують в українському фольклорному мовленні [3].

Зоолексеми у складі прикладкових конструкцій у фольклорних поетичних текстах раніше не досліджувалися. У нашій статті ми спробуємо охарактеризувати та скласифікувати прикладки на позначення тварин, звернувши увагу насамперед на їх семантику.

У традиційних уявленнях українців значне місце відводиться багатому і різноманітному світу тварин. Дикі та свійські тварини, птахи, риба присутні в народних віруваннях, піснях та баладах. Тут є всі підстави вбачати рудименти давнього культу тварин у поєднанні з пізнішим нашаруванням християнських світоглядних елементів. Цей аспект і пояснює наявність великої кількості зоолексем у фольклорних текстах, які безпосередньо виконують функції прикладок або ж конкретизують та певним чином їх характеризують.

Варто зазначити, що специфічним для усної народної творчості є переважання прикладок, які пояснюють або характеризують тварину, над прикладками-назвами тварин. Нами було виявлено 278 прикладкових конструкцій, до складу яких входять зоолексеми. Із-поміж них виокремлюємо такі групи: на позначення свійських / диких птахів; на означення свійських / диких тварин.

Найбільшу групу зоолексем у складі прикладок становлять конструкції (як однослівні, так і словосполучки), що містять лексеми на означення диких птахів – *сокіл* (35%; 97 прикладів).

Сокіл (сокіл – благословенний Небом синтез розуму, мужності, молодості і сили: з давніх-давен був символом Першобога – Рода, охороняв Дерево життя, що знаходилось у Вирії, і саме звідти приніс на землю іскри Небесного вогню. Сокіл вважається посередником між світами, бо в нього найясніші очі та найшвидші крила, і це дозволяє йому переносити душі покійних у потойбіччя. Він знає місцезнаходження озера Живої Води, долітає туди і встигає повернутись до земного світу, щоб порятувати потерпілого від смерті. Тільки від сокола згорьована мати може дізнатись про долю-недолю свого єдиного сина, якого чекає-недочекається, а сокіл скаже їй правду і нічого не приховає. Окрім усього, сокіл має магічну силу: його ім'я згадується в добрих замовляннях [1, с. 449]). Мабуть, тому й у народній творчості ця лексема є такою багатоживаною: *Соколове-братове, побрало панове* [5, с. 235]; *Соколоньку-сину, вчини мою волю!* [6, с. 60]; *Соколіхо-мати, пусти погуляти!* [6, с. 60]. Як видно із прикладів, лексема 'сокіл' може функціонувати як корелят, що характеризує осіб, між якими наявні родинні або побратимські стосунки (12,5%). Значно рідше (у 35 прикладах) вищезгадана словоформа вживається у прямому значенні, ускладнюючись прикладковими конструкціями, які здебільшого вказують на якість або ознаку іменованого суб'єкта: *Там сидить ясен сокіл-білозірець* [5, с. 189]; *Соколе ясний, брате мій рідний, ти високо літаєш і далеко буваєш* [5, с. 149].

Орел (символ відваги і сміливості, справжньої гордості та чоловічої краси. А ще він символізує зарозумілість і самовпевненість – тоді його політ може завершитись падінням. Однак він був і

залишається цар-птахом. Його не можна вбивати. А коли він гине, то його не їдять черви, і тіло орлове засихає, вбираючи проміння і подих вітру з небес. Хоча він вважається царем птахів і господарем позахмарних висот, однак його символічне значення поступається символіці сокола. Орел, як відомий птах Фенікс, здатен омолоджуватися і повертатися до нового життя. Він і є царем птахів і господарем повітряних висот не стільки тим, що сильний і гордий, а більше тим, що може знову повертати собі втрачені сили та зневажену гідність [1, с. 448 – 449]: *Ой ти, орле сизокрилий, ти, мій брате вірний* [5, с. 391]; *Орлице-сестрице, гляди моїх діток* [5, с. 235]; *Оце, Орлику, брате, одвези одвіт* [6, с. 160]. Отже, лексема 'орел' у знайдених нами прикладах функціонує лише як корелят, що характеризує осіб з родинними, побратимськими стосунками.

Соловей (свята і вільна Божа пташка, співець добра і кохання, символ весни і волі, високого натхнення і неперевершеного таланту. Виконати свою роботу так, як виконує соловейко, не здатен жоден інший птах: соловейко – найдосконаліший співочий талант пташиного світу. Його спів настільки високий і чистий, що людина, слухаючи соловейка, підноситься духом, очищується душевно і втішається почуттями. Він – передвісник справжньої весни в лісах та гаях. Цього співучого птаха настільки люблять всі, що назва „соловей” поступилася лагідному слову „соловейко” [1, с. 446]: *Да приїде син-соловейко. Ой солов'ї, рідні браття мої, не дайте мені погибати!* [5, 136]. Як свідчать фольклорні приклади, українці лексему 'соловей' використовують на позначення й характеристику молодих хлопців або ж самого птаха порівнюють із молодими парубками.

Чайка (символ засмученої жінки, яка стала чайкою після смерті свого чоловіка. А також символ матері-України, яка породила діток своїх при битій дорозі, тому доля в таких дітей – нелегка, а доля матері – сумна. Бо надто багато кривдників проходять битою дорогою життя, і кожен з них щось має недобре до її потомства. Тож матері залишається одне – побиватись за дітьми [1, с. 449]): *Верни мої часенята, діточки маленькі* [5, с. 355]; *Біда, біда та чайці-небозі* [6, с. 267]. Лексема 'чайка' використовується на позначення дітей або жінок, на долю яких випало багато кривди.

Перепілка (весільний міфологічний символ): *Зажурилася перепілонька, перепілонька, бідна вдовонька* [5, с. 49]. Лексема 'перепілка', як і лексема 'чайка', функціонує як номен, що характеризує жінок із нелегкою долею.

У результаті нашого дослідження ми виявили лише одну прикладку, що вказує на забарвлення крил птаха, на видову належність: *Не орли-чорнокрильці клеочуть* [6, с. 168].

Найменування свійських птахів ставали складниками прикладкових конструкції значно рідше (10 %, 28 прикладів), на відміну від диких. Це пояснюється тим, що у фольклорі існує традиція оспівувати птахів-символів, тоді як свійські птахи здебільшого асоціювалися із чимось приземленим, створеним для харчування.

Свійські птахи (курка) – символ материнства, ніжності, турботливості, розсудливості та мудрості у ставленні до потомства. Водночас курка може уособлювати недовірливість та нерозважливість, що породжує беззахисність. Тож стає символом безсилля та кволості, слабкості по відношенню до себе самої та до інших [1, с. 446]: *А та кура-щербетура по садочку ходить* [5, с. 314]. Здавна люди вважали, що саме рябі кури приносять найбільшу користь господарю, тому досить часто у піснях використовуються прикладки на позначення цього різновиду *А курочки-рябушечки на яйцях файно сиділи* [5, с. 233].

Значно рідше у фольклорних текстах знаходимо зоолексеми у складі прикладкових конструкцій, що характеризують інших свійських птахів, зокрема **індика**: *А той гиндик-диндик скаче* [5, с. 315] та **гусей**: *А та гуся-стюся скаче* [5, с. 314]. Як бачимо, у представлених нами ілюстраціях прикладки-зоолексеми становлять собою жартівливі прізвиська свійських птахів.

Наступну групу прикладок, які характеризують тварин, становлять назви свійських тварин.

Кінь (символ енергії і сили, пристрастей та інстинктів, а також вірності й відданості праці. Здавна коні були помічниками богів, воїнів і, головне, хліборобів. Навіть творчі люди мають своїм символом коня – Пегаса. „Осідлати коня” – означає досягти мети, здобути кращу долю. Наші предки вважали, що червоний кінь уособлює вогонь, вороний – зоряне небо, білий – світ предків [1, с. 438]): *Де ж наші коні, охоли, самі козаченькі, їх орли?* [8, с. 28]; *У мене був коняка-розбишака* [8, с. 44]; *Ти ж, конику гнідесенький, братику мій ріднесенький* [5, с. 238]. У давнину люди дуже цінували вороного, тобто чорного коня, тому і не дивно, що саме цей кінь оспівується у народних творах: *Ой конику-воронику, збігай до дівчини!* [8, с. 42]; *Не під одним рекрутиком ворон-коник грає* [6, с. 211]. Лексема 'кінь' могла використовуватися як у прямому значенні (24 приклади) – на позначення характеру та виду самої тварини, так і в переносному (16 прикладів) – на позначення родинних, побратимських стосунків.

Бик (символ об'єднаної енергії Сонця і землі, фізичної сили і здоров'я, мужності і доблесті. А його роги – роги Тільця – свідчення особливої відзнаки, навіть святості, якщо вони прикрашали головний убір людини. У давнину його ще називали Туром і визнавали за могутню творчу силу Всесвіту, вважали носієм плодючості і джерелом непереможної сили. Навіть побутував забутий, але багатозначний ритуал: обходом господарства зі шкуркою бика освячували обійстя на багатство. Іноді на шкурі бика воїн присягав на перемогу [1, с. 438]): *Против бички-тригодички, нічим поорати* [4, с. 67]. У цьому випадку лексема 'бик' характеризує тварину за її віком (*тригодички* – 3 роки тварині).

Баран (символ ділової енергії і благополуччя, багатства і добробуту. Його роги – емблема земної рослинності, а руно – символ родючості. Водночас є уособленням упертості і навіть глупоти. Варто додати, що символіка баранячого кожуха присутня в багатьох моментах української обрядовості [1, с. 436]): *На нім шапка з бирь-барана* [7, с. 267].

Кіт (універсальний символ: він може бути і добрим духом житла, і посланцем зла; охороняти дитину і виконувати доручення відьми; користуючись темрявою, може ловити мишей і чинити шкоду; в загальному, приносить у дім спокій і сварки [1, с. 440]): *Ой котику, котику, мальований хвостику!* [5, с. 305]. Отже, кіт дуже шанована в народі тварина, цим і пояснюється велика кількість прикладок-характеристик kota, зокрема видової назви від родової: *А ти, котик, рудько, та витопи грубку* [5, с. 308]; *Ой ти, коте рябку, та вимети хату* [5, с. 307]. Лексема 'кіт' використовується у фольклорних текстах на позначення лагідної тварини, яка допомагає людині та охороняє дітей. Здебільшого лексему 'кіт' ми знаходимо у коліскових та дитячих піснях.

Прикладки також характеризують лісових тварин, серед яких:

заєць (символ рухливості і плодючості. Однак його рухливість не від надміру енергії, а від полохливості й постійної боязкості та страху перед небезпеками. А єдиний заячий спосіб порятунку – його швидкі ноги. Та й плодитість також не від розкошів, а з необхідності зберегти свій рід все новими хвилями дітонародження, бо надто багато беззахисного заячого племені гине [1, с. 440]): *Він зайчика-стрибайчика у торбі нам приніс!* [7, с. 345], *Ти, зайчику-білобранчику, поплинь по Дунайчику* [5, с. 97]. Лексема 'заєць' вживається в прямому значенні, що вказує на якість та ознаку іменованого суб'єкта. Також знайдено лексему на позначення побратимських стосунків: *Зайчику, мій братику, не ходи, не топчи городчику* [5, с. 96];

вовк (символ жорстокості, жадібності кровожерливості – в загальному, злої сили; ототожнюється зі злим божеством або духом війни та чвар. Він також і втілення підступності – здатен „одягти овечу шкуру”, до чого часто вдається, аби досягти своїх кривавих цілей. Його головна риса – негамовний хижий голод, який перетворює вовка на безжалісного і невтомного мисливця [1, с. 440]): *То же не вовки-сіроманиці* [5, с. 168]. Серед прикладів знайдено одну прикладку-зоолексему на позначення кольорового забарвлення вовка;

лисиця (це традиційно усталений символ хитрощів і підступності. Але це і символ тонкого і вишуканого розуму, насмішкватості і проникливості): *А лисицю Парасицю обідать носить* [5, с. 55]. У поетичних фольклорних текстах (на відміну від прозових) небагато прикладок на позначення лисиці. В цьому випадку лексему 'лисиця' вжито з прикладкою-онімом, кличкою лисиці.

Зоолексема *риба* вживається лише як прикладка-назва тварини (риба – це символ здоров'я. Із приходом християнства риба стала символом Ісуса Христа): *Риба-щука грає, кригу розбиває* [5, с. 95]; *Вживають вони щуку-рибаху* [3, с. 198]; *Ой дай Боже рибку-плавинку та й когутика* [7, с. 313].

Ставлення до тварин не було однозначним. Нерідко ті ж самі тварини відігравали у традиційних уявленнях різну роль, виступаючи то прихильними до людини, то, навпаки, уособленням або союзниками злих сил. Цим можна пояснити велику кількість зоолексем, що є у складі прикладок. Найбільш поширеною зоолексемою у фольклорних (поетичних) текстах виступає 'сокіл', а найменш уживаною – 'баран'.

Перспективу дослідження вбачаємо у подальшому дослідженні структурно-семантичних особливостей аполітивів у народній творчості.

Список використаної літератури

1. Багнюк А. Л. Символи українства. Художньо-інформаційний довідник/ А. Л. Багнюк. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2010. – 512 с.
2. Богуцкая А. И. Наименования фауны в лексико-фразеологических единицах украинского языка: (название птиц) : автореф. дис. ... канд. филол. наук / А. И. Богуцкая. – Ужгород, 1985. – 25 с.
3. Василько З. С. Символізація значення слова в українському фольклорному мовленні (на матеріалі фауноназв у казках, піснях і пареміях) : дис. канд. ... філол. наук : 10.02.01 – українська мова. – К., 2002. – 260 с.
4. Від пиття – нема пуття: Народнопоетична творчість проти пияцтва та алкоголізму/ упоряд., вступ. ст., прим. та словн. Ю. Д. Туряниці. – Ужгород : Карпати, 1987. – 168 с.
5. Закувала зозуленька: антологія української народної поетичної творчості / упоряд. та приміт. Н. С. Шумади. – К. : Веселка, 1998. – 510 с.
6. Історія України в народних думках та піснях : для середнього та старшого шкільного віку / упоряд. В. І. Лопата. – К. : Веселка, 1993. – 271 с.
7. Українське Різдво на Мараморощині/ упоряд. О. Бевка – К. : Етнос, 2008. – 384 с. – (Фольклор української діаспори).
8. Українські народні пісні / упорядкував Володимир Єсипка. – К. : Техніка, 2003. – 207 с.

Анотація

Коваль Я. О. Зоолексеми у структурі прикладкових конструкцій у поетичних фольклорних текстах.

У статті охарактеризовано та класифіковано зоолексеми у складі прикладкових конструкцій, визначено їхню семантику в контексті фольклорних поетичних творів.

Ключові слова: зоолексема, прикладка, прикладкова конструкція, назва, фольклор, символ.

Аннотация

Коваль Я. А. Зоолексеми в составе конструкций с приложениями в поэтических фольклорных текстах.

В статье характеризуются и классифицируются зоолексеми в составе конструкций с приложениями, определено их семантику в контексте фольклорных поэтических произведений.

Ключевые слова: зоолексема, приложение, конструкция приложения, название, фольклор, символ.

Summary

Koval Y. O. Zoolexemes as a part of application`s constraction in poetry of folklore.

In the article it is described and classified zoo lexemes in composition of application`s constructions, their semantics is certain in the context of folklore poetic works.

Key words: *zoo lexemes, application, application`s construction, name, folklore, symbol.*

УДК 811.161.2'373.46:2

Ковтун А. А.
*Чернівецький національний
університет ім. Ю. Федьковича*

ФУНКЦІОНУВАННЯ ТЕОНІМІВ У ПЕРЕКЛАДАХ БІБЛІЇ

I. ОГІЄНКА ТА ПАТРІАРХА ФІЛАРЕТА

Небезпека перекладу будь-якого тексту полягає насамперед у можливому змішуванні двох національно-мовних картин світу. І. Огієнко зауважував: „...Треба пильнувати, щоб переклади наші були дзеркалом оригіналу... Звичайно, наш переклад має бути дзеркалом оригіналу лише можливим, бо цілком дослівний переклад був би для нашої мови неприродним” [9, с. 9]. Пов’язуючи національну специфіку мови з певним історичним періодом, важливо пам’ятати, що національне завжди є діахронним [3, с. 40].

Для правильного перекладу першоджерела й можливості скористатися іншими перекладами Біблії І. Огієнко (митрополит Іларіон) опанував старосврейську, старогрецьку, латинську, церковнослов’янську, польську, німецьку, англійську мови, що, безсумнівно, сприяло якісному перекладу Святої Книги українською мовою. Зберігаючи оригінальність біблійних текстів, точно передаючи рідною мовою поняття й думки, він як мовознавець продемонстрував унікальні здібності перекладача, подбавши „про чарівну своєрідну одягу для божого слова” [10]; як богослов зумів глибоко передати християнський зміст сакрального письма; як патріот, розуміючи, що „церква без рідної мови – церква мертва, недіяльна, а народ у цій церкві – чужий їй, пасивний, бо він тут не оживлений найвищим даром Духа Святого – даром рідної мови” [10], сприяв захисту від впливів чужої політики своїх співвітчизників. Він розробив методологію перекладу Святого Письма та богослужбових книг українською мовою, зваживши на необхідність поетичності перекладів, щоб „мова в перекладах не була буденною, звичайною, бо для церковного вжитку ... більше пристойною буде мова поважна, мова „високого” стилю” [9, с. 20]. Перекладаючи Святе Письмо, І. Огієнко, відмовившись від формального копіювання чужомовного тексту, доніс українському читачеві ідейно-концептуальну основу Святого Письма, адаптувавши її до особливостей світосприйняття і мовної традиції українців.

Найновіший варіант перекладу Біблії сучасною українською літературною мовою Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета (Денисенка) побачив світ більше, ніж за півстоліття після перекладу І. Огієнка, – 2004 р., хоча й був розпочатий ще за ініціативи першого секретаря ЦК КП України П. Шелеста. Основою став російський переклад Біблії з давньоєврейської й грецької мов Московського митрополита Філарета Дроздова. Той факт, що українці отримали новий переклад Біблії, засвідчує піднесення авторитету української мови серед сотень тисяч і навіть мільйонів вірян Української Православної Церкви Київського Патріархату.

Науковий інтерес для лінгвістичних досліджень перекладів найпопулярнішої Книги у світі був актуальним завжди, а особливо – з появою нових варіантів.